

Кузнецов М. Г.,

*аспірант кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності
Міжрегіональної Академії управління персоналом***НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї ЯК КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН****VIOLENCE IN FAMILY AS A CRIMINOLOGICAL PHENOMENON**

У статті розкривається насильство в сім'ї як кримінологічний феномен. Виокремлено наукові погляди вітчизняних і закордонних вчених на насильство. Доведено, що насильство в сім'ї є порушенням прав і законних інтересів людини та громадянина. Виокремлено види насильства. Зазначено, що розв'язання даної проблеми завдання не тільки держави і її інституцій, а й вчених та громадськості.

Ключові слова: насильство, сім'я, види насильства, кримінологічний феномен.

В статье раскрывается насилие в семье как криминологический феномен. Выделены научные взгляды отечественных и зарубежных ученых на насилие. Доказано, что насилие в семье является нарушением прав и законных интересов человека и гражданина. Выделены виды насилия. Указано, что решение данной проблемы задача не только государства и его институтов, но и ученых и общественности.

Ключевые слова: насилие, семья, виды насилия, криминологический феномен.

The article deals with the violence in family as a criminological phenomenon reveals. Scientific views of domestic and foreign scientists are allocated for violence. It is proved that violence in family is violation of the rights and legitimate interests of the person and citizen. Types of violence are allocated. It is specified that the solution of this problem a task not only the states and its institutes, but also scientists and the public.

Key words: violence, family, types of violence, criminological phenomenon.

Постановка проблеми. Проблема насильства в сім'ї залишається актуальною проблемою для всіх країн світу, не виключення є й Україна. На жаль, політичні та економічні процеси, які відбуваються у XXI столітті у нашій державі негативно впливають на сім'ю та похідні від неї інститути. Це і збільшення кількості сімей, які опинилися за межею бідності, це і регулярні бійки та сварки, що створюють конфлікти в сім'ї, це і поширення алкоголізму, наркоманії та проституції, це і зменшення ролі та впливу держави та зміна соціальних стандартів на самий інститут сім'ї тощо.

Серед основних ознак насильства в сім'ї варто виділити умисність його вчинення та заподіяння фізичної, психологічної, економічної шкоди тощо. Крім того, слід уважити й на причини, які заважають жертві насильства залишити кривдника, серед яких відсутність альтернатив іншого місця проживання, майнова і фінансова залежність, бажання зберегти сім'ю за будь-яку ціну, синдром набутої безпорадності, небажання припинити деструктивні шлюбні відносини тощо.

Безумовно, насильство в сім'ї – результат усвідомлених дій особи, яка його вчиняє і яке підкріплене агресією та бажанням завдати шкоди, а не прагненням розв'язати побутовий конфлікт шляхом примирення.

За даними міжнародних досліджень кількість дітей, які щодня у світі потерпають від насильства в сім'ї, перевищує 10 мільйонів. Щоденно в Україні фіксують близько 348 випадків насильства в сім'ї, а в рік реальна кількість випадків насильства у сім'ї становить понад півтора мільйона. Фактично кожна третя жінка в Україні потерпає від домашнього насильства, а близько 60% жінок страждають від домашнього насильства на постійній основі.

Для справедливості варто зауважити, що чоловіки також стають жертвами домашнього насильства. Однак, загалом у чоловіків набагато вищий ризик зазнати насильства з боку незнайомих, у той час як жінки та діти найчастіше стають жертвами насильства з боку знайомих їм людей. Тому серед жертв домашнього насильства частка жінок та дітей непропорційно велика.

Крім того, правоохоронні органи, на які покладені обов'язки щодо охорони прав і свобод громадян, здебільшого нехтують цим явищем. Так, при повідомленні про домашнє насильство кожен другий правоохоронець сумнівається у його правдивості, а близько 80% правоохоронців пріоритетним вважають примирення, а не справедливе покарання. Водночас суди в більшості справ щодо насильства у сім'ї виносять умовне покарання.

Як бачимо, реальний стан у сфері насильства у сім'ї вкрай складний, адже навіть попри захмарну латентність, рівень вказаних злочинів захмарний.

Основний зміст статті. Наукові позиції щодо поняття насильства взагалі й в сім'ї зокрема є дискусійними. Вивчення нами наукової літератури показало, що вчені не єдині в розумінні поняття насильства. З одного боку це надмірно широке поняття, з іншого – надто вузьке. До перших зарубіжний вчений А. Гусейнов відносить розуміння насильства як поведінки, що завдає шкоди іншим; як примус, обмеження свободи вибору, «узурпація свобод» [1, с. 36]. За більш вузьким розумінням до насильства належить заподіяння фізичної, психічної чи матеріальної шкоди. Заордонні вчені Ю. Антонян, І. Бойко, В. Верещакін вважають можливим також «насильство проти самого себе», відносячи його до аутоагресії – усвідомленого насильства людини над самим собою [2, с. 5].

Такий підхід до насильства з боку закордонних вчених не є визначальним, а тому дискусійним. Так, Л. Сердюк слушно зазначає, що в юридичному розумінні слово «насильство» має мати конкретне значення. Навряд чи доцільно змішувати застосування сили, наприклад, жінкою для самооборони від насильника, і дії самого насильника, а тому насильство, на думку вченого, це зовнішній з боку інших осіб навмисний і протизаконний вплив на людину (або групу осіб), що здійснюється крім чи проти його волі й здатний заподіяти йому органічну, фізіологічну чи психічну травми, і обмежити свободу його волевиявлення або дії [3, с. 13].

Цікавою, на наш погляд, видається позиція іншого вченого І. Купріянова, який розглядає насильство як різновид агресії й відносить до нього використання сили у різноманітних виявах – від словесних образ і погроз до заподіяння важких фізичних ушкоджень [4, с. 63]. На ототожненні насильства з власне фізичним примусом наполягають й інші дослідники. Зокрема, закордонні вчені А. Дмитрієв та І. Залісін переконують, що насильство – це фізичний примус, здійснюваний у процесі володарювання [5, с. 21].

Захищаючи свою позицію, вони апелюють до М. Вебера, який ототожнено вживав терміни «насильство» та «фізичне насильство», а також до Е. Гіденса, який вважав, що насильство передбачає фізичний вплив.

Ще одна група науковців інтерпретує насильство як обмеження фізичних і духовних можливостей людини, свободи її волі. Зокрема, вітчизняний кримінолог І. Богатирьов стверджує, що насильство слід розглядати у різноплановості системи соціальних відносин, які відображаються у відповідних формах, зокрема, моралі, права, психології, економіки [6, с. 269].

До речі, у міжнародних документах зазначається, що насильство, являючись злочинним діянням, є процесом, який проходить на індивідуальному рівні, на рівні суспільства і є доволі поширеним на світовій арені [7, с. 5].

Вітчизняна вчена А. Блага, досліджуючи насильство в сім'ї, запропонувала власне його визначення – це умисне протиправне діяння (дія або бездіяльність) дискримінаційного характеру щодо членів сім'ї чи особи, з якою існували або існують сімейні відносини, вчинене з використанням переваги шляхом нав'язування своєї волі всупереч або поза волею потерпілого [8, с. 66].

Водночас Л. Гаухман визначає насильство вузько, вбачаючи в ньому лише фізичне насильство і погрозу його застосування. У загрозах іншого змісту, де нема остраху перед застосуванням фізичної шкоди, на його думку, відсутнє посягання на особу. Така позиція вченого ґрунтується на понятті насильства в кримінальному законі, де під терміном «насильство» розуміється тільки фізичне насильство і погроза його застосування. Тому у Л. Гаухмана все зводиться до формулювання лише фізичного насильства, яке він розтлумачує як «суспільно небезпечний, протиправний вплив на організм людини проти її волі» [9, с. 132]. Розкриваючи це поняття, вчений виокремлює два види насильства – вплив на тіло людини та

вплив на внутрішні органи людини без пошкодження зовнішнього покриву (отруєння) [9, с. 135].

Вітчизняна вчена А. Йосипів дає таке визначення фізичного насильства: фізичне насильство – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного впливу зловмисника, які полягають у застосуванні (загрози застосування) сили як вияву своєї волі до потерпілого, що вчиняються поза його волею та спричиняють чи можуть спричинити йому шкоду, і є засобом досягнення мети [10, с. 29].

Психічне (інформаційне) насильство у кримінально-правовій літературі розглядається як один із найбільш поширених різновидів зовнішнього впливу на особу. Особливу складність у правовому аспекті становить тлумачення саме психологічного насильства слід відносити не тільки всі види погроз, а й образу, а в низці випадків – і брехню та гіпноз, якщо він застосовується у злочинних цілях, електронну стимуляцію мозку, яка застосовується для того, щоб підкорити людину чужій волі.

Прийнятий у 2017 році Верховною Радою України новий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» нормативно закріпив визначення домашнього насильства, згідно з яким діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Крім того, 6 грудня 2018 року парламент прийняв закон про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією конвенції Ради Європи про запобігання насильству над жінками та домашньому насильству та боротьбу з цими явищами.

Якщо раніше домашнім насильством вважались інциденти у подружжі, то тепер коло осіб розширюється. Фактично його суб'єктами нині є і колишні чоловік/дружина, люди, які спільно проживають без реєстрації, а також кривдниками можуть визнаватися прийомні батьки, особи, які спільно проживають чи проживали в одній родині, рідні брати, сестри, опікуни й інші родичі (дядько, тітка, двоюрідні брати, дідусі та бабусі тощо).

Також у цьому законі вперше на законодавчому рівні визнане фізичне, сексуальне, психологічний й економічне насильство як форми домашнього насильства. Так, під економічним насильством у вказаному законі пропонують розуміти форму домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці,

заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [11].

Крім того, психологічне насильство включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [11].

Новітнім у законодавстві країни можна вважати й сексуальне насильство. Законодавчі новації, зокрема, закріплюють оновлений підхід до злочинів проти статевої свободи та недоторканості: вводиться концепція «добровільної згоди» і факт «проникнення», як розмежування між зґвалтуванням та іншими формами сексуального насильства. Законом передбачається надання згоди на інтимну близькість навіть від чоловіка або дружини.

Отже, якщо раніше зґвалтуванням вважався статевий акт, здійснений з погрозами та застосуванням сили, то тепер складом злочину буде вважатися вступ у статеві зносини з партнером без його вільної згоди.

Таким чином, законодавець розглядає сексуальне насильство як форму домашнього насильства, що охоплює будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, вчинені, зокрема, стосовно дитини або в її присутності [11].

До речі, у Кримінальному кодексі України (далі – КК) немає визначення поняття насильства, але такий термін уживається, скажімо, у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» зазначається, що фізичним насильством згідно з диспозиціями статей 152, 153 КК України належить вважати умисний зовнішній негативний вплив на організм потерпілої особи або на її фізичну свободу, вчинений з метою подолання чи попередження опору потерпілої особи або приведення її у безпорадний стан.

Такий вплив може виявлятися у завданні ударів, побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень, здавлюванні дихальних шляхів, триманні рук або ніг, обмеженні або позбавленні особою волі, уведенні в організм потерпілої особи проти її волі наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин тощо [12].

Сам Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає фізичне насильство як форму домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [11].

Жорстоке поводження з дітьми – це особливий вид насильства в сім'ї, який, на превеликий жаль, стає все більш поширеним у світі, зокрема в Україні.

Багатьом людям здається, що насильство найчастіше відбувається у сім'ях алкоголіків чи наркоманів, неосвічених чи бідних людей. Проте світовий досвід дає підстави говорити про таке:

– домашнє насильство має місце відбувається в сім'ї незалежно від соціального статусу, релігійних переконань, сексуальної орієнтації чи етнічного походження. Жертвами насильства у сім'ї можуть бути як чоловіки, так і жінки. Але більшість жорстоких та повторюваних нападів усе ж таки здійснюється чоловіками щодо жінок – їх партнерок;

– у порівнянні з чоловіками жінки протягом свого життя частіше є об'єктами насильства, віктимізації, що повторюється (поступово опановують психологію жертви, що крім образ і нападів нічого не чекає), частіше отримують тілесні ушкодження та потребують медичної допомоги, їм частіше погрожують, вони частіше відчувають страх та занепокоєння у зв'язку з цим;

– у практичному контексті наслідки насильства в сім'ї щодо житла, фінансового стану та виховання дітей для жінок набагато серйозніші, ніж для чоловіків [13, с. 15].

Насамкінець, зауважимо, що ризики насильства в українській родині досить високі. Це, насамперед, пов'язано з Операцією Об'єднаних Сил та Антитерористичною операцією, де близько 500 тис. чоловіків і жінок були учасниками антитерористичної операції та психологічно не реабілітовані, а 1,5 мільйона переселенців змушені починати життя з нуля на новому місці. Вони щодня повинні розв'язувати повсякденні питання з пошуку роботи, житла, нової школи або дитсадка для дітей. Такий стрес може спровокувати насильство проти близьких.

Отже, насильство, безумовно, за будь-яких умов є злочином. А тому, відсутність його чіткого визначення у законодавстві спричиняє неправильну кваліфікацію та відповідно неналежне реагування органів держави на злочинні діяння.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гусейнов А.А. Понятие насилля и ненасилля. Вопросы философии. Москва, 1994. № 6. С. 35–41.
2. Антопян Ю.М., Бойко И.Б., Верещагин В.А. Насилие среди осужденных. Москва, 1994. С. 5–9.
3. Сердюк Л.В. Насилие. *Криминологическое и уголовно-правовое исследование*. Москва, 2002. 384 с.
4. Куприянова И. Насилие в отношении гомосексуальных женщин : повседневный опыт. *Насилие и социальные изменения. Теория. Практика. Исследования* / под ред. М. Писклаковой, А. Синельникова. Москва, 2003. С. 63–71.
5. Дмитриев А.В., Залысин И.Ю. Насилие : социополитический анализ. Москва, 2000. 328 с.
6. Богатирьев И.Г. Криминология : підручник. Київ, 2018. 352 с.

7. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире / под ред. Этьенна Г. Круга и др. / пер. с англ. Москва, 2003. 376 с.
8. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків, 2014. 360с.
9. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений : закон, теория, практика. Москва, 2001. 316 с.
10. Йосипів А.О. Насильницька злочинність : детермінанти та протидія органами внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2009. 181 с.
11. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 грудня 2017 року № 2229-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
12. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5. *Право України*. 2008. № 43.
13. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навч.-метод. посібник / авт. кол.: В.М. Бондаровська, Я.І. Бордіян, Л.В. Булах, Т.В. Журавель та ін. / За заг. ред. В.М. Бондаровська, Т.В. Журавель, Ю.В. Пилипас. Київ, 2014. 282 с.